

^

Шағала

Жүрегінді алғыздың ба сезімге,
Неге келдің теңізі жоқ далаға?
Қайғы жасы мөлдірейді-ау көзінде,
Әлде сен де ғашықпысың, шағала?

Жаутаңдайсың, жоқ іздеген жандайсың,
Көкірегің шерге толып бара ма?
Қанатыңды ауыр қағып самғайсың,
Әлде сен де ғашықпысың, шағала?

Жаныңа кім жара салды, шерлі құс,
Сол бір таңба бойда мәңгі қала ма?
Жапан кезер кім осынша берді күш,
Әлде сен де ғашықпысың шағала?

Көк айдынның ақ еркесі емес пе ең,
Ол еркіндік бойда мәңгі қала ма?
Не іздеп келдің дауыл көшкен белестен,
Әлде сен де ғашықпысың, шағала?

АБ

^

;

(

2001

А. Бақтыгереева.

Ақ Шағала: Алматы «Өлке» баспасы, 2001 ж. — 424бет.

Қазақ поэзиясында өзіндік тұлға болып қалыптасқан ақын қыздың бұл жинағы әр жылдарда жазылған махаббат, замана, уақыт тынысы, туған жер мен туған ел туралы өлеңдерден тұрады. Бұл жырлар ойшылдығымен, образдылығымен, көркем тілімен, нәзік сезімімен оқырман жүрегін баурап алады.

Өмір керуені және өлең өзені

Ақ қыз, ақ ана, ақ әже, Ақұштап.

«Ақ Жайық», «Ақ желең», «Ақ шағала», Ақұштап.

Зымыраған уақыт.

Сырт көзге ақын біткен өзара ұқсайды. Ол заңды да. Өйткені олардың қай-қайсысы да бір салада, дәлірек айтсақ, бір жанрда жұмыс істейді. Өйткені олардың бәрі белгілі бір заңдылыққа сүйенеді. Өйткені олардың өмір сүріп жүрген қоғамы, көріп жүрген дүниесі, арқалап жүрген жүктеріне шейін ортақ. Сөйте тұра сол топтың ішінен, үніле қарасаң, өзгеге ұқсамайтын оқшау әдеби мінез, өзгеге ұқсамайтын сөзсаптам, өзгеге ұқсамайтын бояу байқалады. Ақындық ірілік, шығармашылық даралық деген, міне, осы!

Бірақ, өкінішіне орай, қатардағы қарапайым оқырман түгілі, тісқакқан әйдік әдебиетшілердің өзі бұған мән бере бермейді. Даралай алмайды. Бұған кейде сыншының саяздығы кінәлі болса, кейде объекті-ақындардың бедерсіздігі кінәлі. Ондай ақындарды оқып отырғанда кімнің кім екенін аңғара алмайсың. Кейде тіпті солардың еркек-әйелдігін ажырата алмай қор боласың. Барып тұрған әдеби гермафродиттер! Тура осы әңгіменің өзіне байланысты мысалдар келтіріп, ұзақ-ұзақ мақала жазуға болар еді. Оның бәріне жай уақытың түгіл, ғұмырың жетпейді. Бұл, әрине, мақтанарлық құбылысқа жатпайды... Ақұштап, соны, құдайға шүкір, өте ерте аңғарған. Поэтикалық этикалық позициясын кезінде дұрыс тандаған.

Шырағымбысың?

Шынарымбысың?

Қыранымбысың?

Жыр-әнімбісің?

Бәрі де сен бол,

Мен әйел болам,

Өзіңе ғана ұнауым үшін!

Иә, әйел! Соның өзі күдірет, соның өзі ғаламат күш емес пе? Ендеше одан басқа болып керегі не? Еркекке еліктеп, еркек-шораланып керегі не? Ақын әйел ғана емес, жай ғана әйелдің өзіне басқа біреу болып қажеті не?...

Әйтсе де дәл осы арада өзінен өзі бір сұрақ туады. Сол күдірет деп отырған арулардың күдіреті неде? Ол сұраққа да «Сіңліме сыр» деген өлеңінде Ақұштап ақын алдын ала былай деп жауап береді:

Ісіңнен кейін есінде сақта, жарқыным,
Жеңілмес мықты қаруың сенің – нәзіктік!

Ешкім күтпеген оқыс ұғым, оқыс ақыл. Оқыс, оқыс та болса орынды ақыл. Ойландыратын, толғандыратын, ақыр-аяғында мойындататын, амалсыз мойындататын шындық. Айтып қана қоймайды, жазып қана қоймайды, Ақұштап ақын осы қағиданы үнемі ту ғып ұстайды. Ұстап қана қоймайды, жоғары ұстайды. Меніңше оның әйелдік бақыты да, әдеби бақыты да, міне, осында. Рас-ау, он адуын әйелдің ала алмаған кішкене қамалын бір ару, ақылды ару нәзіктігімен-ақ жеңіп алады! Соған иманындай сенген Ақұштап осы нәзіктік, осы биязылық, осы әдептілік, керек десеніз, тіпті, осы әлсіздікті әйел затының нағыз мықты құралы, нағыз қаруы ретінде насихаттайды.

Мен болсам қызарамын өз-өзімнен,
Жанарым жанарыңмен соғылып қап.

Бөлмеге кіріп келді жайма-шуақ,
Күлгенде екі жанар жолығысып.

Арқамнан қақшы бір сәтке,
Жұбанбасымды білсең де!

Кенеттен жарқыл ойнап, нөсер жауса,
Аймала өңіріңе паналатып!

Қыздардың әдеті бар келіспейтін,
Бұлқынсам, сүймейді деп күдіктенбе!

Ал бәрін ұмыттырып бара жатыр
Шашыма тиіп кеткен саусақтарың!

Бұлай деп ешбір еркек айта алмайды. Қанша лирик, қанша әйелжанды болса да Тұманбай құрдасымның өзі дәл осылай айта алар ма екен?! Азамат ақындар түгіл, ару ақындардың бәрі бірдей бұлай дей алмас! Бұлай деп тек Ақұштап қана жаза алады. Өйткені ол өзінің әйелдік құдіретін өзгелерден гөрі тереңірек сезінеді. Бір ғажабы: дәл осындай сөйлеп отырған нәзік сезім иесі бір кездері он-он бес жыл бойына бұтына шалбар киіп, қолына қамшы ұстап ұл болып өскен қыз... Бірақ табиғи инстинкт, ақындық инстинкт қоя ма! Ол өзінің «Әкеме» деген хрестоматиялық, антологиялық тамаша өлеңінде былай деп сыр шертеді:

Қалмадым елі қасыңнан,
Мен болдым қызың, ұлың да.
Үйір ғып қойдың жасымнан
Қамшыға, асау құлынға.

Жатпадым ана қойнына,
Сен келмей тамақ ішпедім.
Оралып тыста мойныңа,
Тізеңнен үйде түспедім.

Жарқырап бір от көзінде,
Ұсындың сусын бал қатып.
Жол жүріп қайтқан кезінде
Алдыңнан шықтым шаңдатып.

Тұлпарды жексең шанаңа,
Делбесін қақтым елеңдеп.
Сен жүрдің «ертең балама»
Келіншек алып берем!» деп.

Жинамай асық қалтаға,
Ерекше сенің өсті «ұлың».
Бір күні менің арқама
Төгіліп кетті қос бұрым!

Міне, осы күннен бастап, не жазып, не қойса да, Ақұштап өзінің ең алдымен ару екенін, яғни қыз екенін, болашақ ана екенін ұмытқан жоқ. Ұмыту қайда! Ол қайта, керісінше, өзінің әйел екендігіне акцент жасаумен келеді. Акцент болғанда қандай!

Бірге өткіздік әрбір күнді, әр айды
Сеніменен бірге атқан таң арайлы.
Бүгін маған сәбиіңнің жанары
Сенің тұнық көздеріңмен қарайды.

Күлімдесе, жанарыңда нұр тұнды.
Сәл қамықса, мөлдір тамшы іркілді.
Құлап тұрды, тірек іздеп қол созып,
Саған менің жүрегіммен ұмтылды.

Сол бір ермек жетіп жатқан күн-түнге.
Сонда сенің мінезің де, күлкің де.
Сен мені іздеп, мен сені іздеп жүзінен,
Қос махаббат саған ауды бұл күнде.

Міне саған нәзіктік! Міне саған әйелдік! Міне саған классика! Өзің жазбасаң да өзің жазғандай қуанарлық өлең.

Жалпы махаббат тақырыбы үлкен тактыны, ерекше әдептілікті керек етеді. Дарақылық, дөрекілік, бәдіктік оның болмысына жат. Сәл ауытқып түскен тіркес, шалыс басқан шалағай сөз махаббатқа да, ғашықтарға да абырой әпермейді. Ақұштап соны өте жақсы біледі. Сондықтан мұндай тұстарда мейлінше ұқыпты, мейлінше зергер. «Қысқы түн» деген өлеңінен үзінді оқып көрелік:

Он екі айда сағынта
Табиғат берген сый мына:
Қонады келіп ақ ұлпа
Сені мен менің иығыма.

...Бакыттың басы болар ма
Сен мені алғаш сүйген күн?!
Ұмытып қысты содан ба,
Қақпастан қарды үйге ендім.

Үлгертпей мені не деуге,
Сен қарды еппен қаққаның.
Сау ете қалды еденге
Иығыма қонған ақ қарым.

Бір жалын шарпып өткендей
Селк етіп шоршып түстім мен.
Қапыда сусып кеткендей
Ақ торғын көйлек үстімнен!

Байқайсыздар ма: бағзы біреулер әп-әсем дүниені жалаңаш порнографияға шейін құлдыратса, Ақұштап сыпырылып кеткелі тұрған порнографиялық сәтті биік көркемдікке көтеріп әкетеді. Шеберлік деген, нағыз ақындық деген осы болса керек! Жалпы сөз күдіретінде шек жоқ. Мәселе қыбын табуда. Қыбын таба білген адам тіптен қарапайым, қарабайыр құбылыстардың өзін көркем кестеге айналдырып жібереді. Марқұм Хамит Ерғалиев ағамыздың «Біздің ауылдың қызы» атты дастанында мынандай бір егіз тармақ бар:

«Можно?» деген жалғыз ауыз қыз сөзі
Бір жігітті алып кірді бөлмеге.

Маған оқырман ретінде осы жолдар сұмдық ұнайды. Неге? Түсіндіре алмаймын. Қыздың өзі де емес, көзі де емес «Можно!» деген бір-ақ ауыз сөзі. Оның өзі орысша. Бірақ сиқырлы сәт. Осындай бір жұмбақ күдіретті Ақұштаптан да байқаймын.

Жанарым талды қараудан
Қонбаған самолеттерге!
Немесе,
Әйнекке тиген әр тамшы
Сен болып тағы алдады!

Жалпы поэзияны талдау, түсіндіру – әдебиетші-сыншылардың міндеті ғой. Десек те өлеңді ұғу аз, онымен үйлесім табу қажет. Барлық күдірет сонда жатыр.

Ақұштап, әдетте дүниенің, тіпті адамның өзінің сыртына,

өң-түсіне мән беріп жатпайды. Оған керегі – олардың ішкі дүниесі, ішкі сыры. Қуыршағының көйлегін шешіп, кіндігін шұқып, аржағында не бар екен деп, шұқшия қарайтын құпияқұмар бүлдіршін тәрізді ақын қарындасымыз да тіршіліктің түпкі сырына құштар. Құштар ғана емес, қайтсе де соны біліп тануға, білгенін әдемілеп айтып беруге ұмтылады. Ал байқап қалса, өзгенің ғана емес, өзінің пенделігін де бүкпей айтып салуға бар. «Тамада» деген бір өлеңінде бүкіл қонақ біткеннің төрде отырған мықтының ығына жығылып, өз қадір-қасиеттерін ұмытып кете жаздаған жақын-жуықтары жөнінде барынша шынайы шумақтарға жолығасыз.

Сол бұйырса, құйылғалы шай тұрды.

Сол шешеді үйге қашан қайтуды.

«Жүргеніміз дүниеде жер басып,

Сіздің арқа» деген сөз де айтылды.

Жалған тілек жүрегімді жаралай,

Еш адамның көзіне тік қарамай,

Кезегімде мен де бір тост көтердім

Сау болсын деп төрде отырған сол ағай.

Сау болсын деп дені кербез жеңгенің,

Өңгелердің сөзін қайта жөннедім.

Мен де отырдым осы кеште амалсыз

Бірі болып екіжүзді пенденің!

Бұл айтылмай, жазылмай жүрген тақырып та емес. Әркім әр қырынан суреттеп-ақ баққан құбылыс. Бір ғажабы: соның бәрінде де кейіпкерлердің тоқсан тоғыз пайызы жарамсақ, жағымпаз пенде күйінде бейнеленіп, автордың өзі ғана періште қалпында қалып отыратын. Ал Ақұштап өзін өзгеден бөліп алмайды. «У ішсең – руыңмен» дегендей, ортамыз қандай болса, өзіміздің де сондай екенімізді ашық және ащы айтады.

Мен де отырдым осы кеште амалсыз

Бірі болып екіжүзді адамның.

Мұсылман қауымының ішінде біздің халық жалпы әйел

жұртына мүмкіндігінше қысым жасамаған, қыздарын еркелетіп өсірген, сол қыздарының абыройы, сол перзенттерінің көңілі үшін жиендерімен де айырықша қарым-қатынас жасаған ерекше елміз. Бірақ тірлік, тағдыр түгелдей адам қолында емес. Халықтың, ер-азаматтың ықтиярынан тыс, мүлдем жоғары тұрған қанша жайлар бар. Сондықтан да болса керек, қазақ әйелдерінің жағдайы әлі күнге шейін қиын.

Әйелге қанша ауыр болса, әйел ақынға одан да қиын! Соның өзінде бақытты деген Бақтыгерееваның да жыларман болар сәттері жоқ емес. Бірақ Ақұштап — Ақұштап қой. Кейде ол күйбең тірлікті былай ысырып тастап, қоғамдық шаруалармен шұғылданып, киноға түсіріп, теледидардан сөйлеп, күйіп-пісіп жатады. Газет-журнал бетінде көл-көсір мақала боп жанашырлық білдіреді.

Тынбаспын, сірә, жырлаудан

Туған жер — анам айналған.

Депутатыңмын туғаннан

Дауыссыз, даусыз сайланған —

десе, дегендей. Міне осындай ресми депутатыңнан артық болмаса, кем емес перзенттік парыздармен жүріп, ақын қарындасымыз не көрмеді?! Күрескер де қажиды, темір де тозады...

Балаға қандай уақытың кетсе, өлеңге де сондай уақытың кетуге тиіс. Сол уақыт барболғырың бүлдіршіндерден ауыса қойса жақсы! Ауыспайды. Ақын ана аласұрады. Сөйте тұра біреулердің ағыл-тегіл жылап айтатынын Ақұштап назға айналдырады.

Мен жүрмін өлең жазып, Жұбан-аға,

Бү күнде немеремнің жөргегіне! —

дейді Жұбан Молдағалиевке арнаған топтамасында. Жұбан баяғыда марқұм болып кеткен. Тіпті тірі жүргеннің өзінде не істей алар еді, қандай көмек бере алар еді. Оны Ақұштап түсінбейді емес, түсінеді. Бұл жәрдем сұрау емес, әшейін шер тарқату, мұңын айту ғана. Әйтпесе...

Ағайыннан, жердегі туысқаннан

Жұлдыз жақын тәрізді аспаңдағы! —

деп жазған автор осы сөзін ұмытып кетіп отыр дейсіз бе?!

Заман мен адамды бөліп керегі жоқ. Адаммен бірге заман, заманмен бірге адам... өзгеріп жатқан жоқ па?

Қыз дегенің болмысынан ана. Ал Ақұштап оған қоса болмысынан ақын. Осылай болып жаратылғанмен сол екі қасиеттің басын дұрыстап қоса алмай жүрген ақын қыздар аз ба?! Аз емес. Ақұштап басын қосам деп әуре болмайды. Ол өзін әрі ана, әрі ақын сезінеді. Өйткені осынау екі қасиетті күдірет Бақтыгерееваның басында біртұтас дүниеге айналған. Оның маңдайындағы екі көздің бірі – ананың көзі болса, бірі – ақынның көзі.

Боз үйдің аржағында кемпір отыр

Сәбидің күнде қалған қуыршағындай!

Бұлай деп азамат ақын айта алмас. Ол түгіл, әйел ақындардың өзі осылай көре қояр ма екен?! Ал көркемдік кредосын о бастан дұрыс анықтаған Ақұштап тап осылай жазады. Қайталап айтам, өйткені ол өзінің әйелдік күдіретін басқалардан гөрі тереңірек сезінеді. Және сол бір қымбат сезімді жоғалтып алмай, әлі күнге дамыту үстінде.

Сол сұлу сезімді өлең-өмірге ала келген ақ қыз – сол сұлу сезімді әлдилеген ақ анаға, ал сол сұлу сезімді әлдилеген ақ ана – осының бәрін өнер биігіне көтерген ақ әжеге шейін өсті. «Ақ жайық» – «Ақ желкенге», «Ақ желкен» – «Ақ Шағалаға» айналды.

Өмір керуені қоңыраулатып ұзап барады, ұзап барады.

Өнер өзені асып-саспай, асып-таспай сабырлы ағып жатыр, ағып жатыр.

БАЛДӨУРЕН – *балғын кезің бір*

АБ

Өрімтал

Ақ боранын далаңның
Сен де бастан кештің бе,
Ерке назды самалдың
Әнін тыңдап өстің бе?

Долы дауыл, күн аптап
Дақ салмай ма әріңе?
Сүйгендіктен бірақ та
Көнесің бе бәріне?

Жұлқыса жел есіріп,
Майысқанмен сынбадың.
Сыр айтпадың шешіліп,
Неше келіп тыңдадым.

Қысты жеңіп, шуаққа
Жайраңдаған кезінде,
Бойыңдағы қуатқа
Қайран қалам өзім де...

Әкеме

Болса да нәзік гүл өңім,
Өсірдің еркек баладай.
Қыз деуді, әке, білемін,
Көңілің жүрді қаламай.

Қалмадым елі қасыңнан,
Мен болдым қызың, ұлың да.
Үйір ғып қойдың жасымнан
Қамшыға, асау құлынға.

Жатпадым ана қойнына,
Сен келмей тамақ ішпедім.
Оралып тыста мойнына,
Тізеңнен үйде түспедім.

Жарқырап бір от көзінде,
Ұсындың сусын бал қатып.
Жол жүріп қайтқан кезінде
Алдыңнан шықтым шаңдатып.

Тұлпарды жексең шанаға
Делбесін қақтым елеңдеп.
Сен жүрдің, «ертең балама
Келіншек алып берем», — деп.

Мылтығың болды қосауыз,
Мен оны қолға алмадым.
Ақ қарда қалды жосып із,
Сенімен аңға бармадым.

Жинамай асық қалтаға
Ерекше сенің өсті «ұлың»...
Бір күні менің арқама
Төгіліп кетті қос бұрым.

Тағдыры қыздың мүлде өзге
«Жаралды жатқа» — деме сен.
Асығып күткен бір кезде
Армандай балаң емес пе ем?!

Ауылым

Құстарың ерке көлдегі,
Тербейді желің құрақты,
Құйын да тентек, сендегі
Балалық шағым сияқты.

Іздерім қайда құмдағы,
Су алып қайтқан құдықтан.
Алқызыл гүлдер қырдағы
Бантигім шығар ұмытқан.

Баламен сотқар желді күн,
Желбіреп шашым, жарыстым.
Бойжеткен қызбын мен бүгін,
Ол күндер қалды алыс тым.

Сыбдыры таныс талыңның
Сырлас жел, самал, дауылың.
Оралмас балғын шағымның
Белгісі сенсің, ауылым.

Ойламадым

Бар еді тентектігің бала жастан,
Бойына сақтапты оны дала – дастан.
Жүйрік жел сені есіме түсіреді
Мойнымнан орамалым ала қашқан.

Өтетін күнің талас, ерегеспен,
Қалмайтын жанжал, шулы төбелестен.
Қолымнан қуыршағымды жұлып алып,
Жылатып кететін де сен емес пе ең?

Өстік біз төбелесіп қойлы ауылда,
Өткен күн келмей қалды айналымға,
Сол кезгі сенің тентек мінезінді
Мен бүгін сағынам деп ойладым ба?

Мені еске ал

Тал шыбық тұрар жағада,
Майысып жеңіл желменен.
Мені еске ал, соған қара да,
Көңілін көп ой тербеген.

Қызғалдақ көрсең, мені еске ал,
Самалмен қырда билеген.
Домбыра көрсең, мені еске ал,
Шегіне саусақ тимеген.

Жол жүріп шықсаң, белес бар,
Талайлар ізін қалдырған.
Қарлығаш көрсең, мені еске ал,
Оралып ұшқан алдыңнан.

* * *

Жаңа ай әлі тумаған
Гүл өңің бе екен сенің?
Толқындар асау тулаған
Жүрегің бе екен сенің?

Бұлбұл боп бақта сайраған
Күй-өңің бе екен сенің?
Жібек жел мені аймалар
Қиялың ба екен сенің?

Даланың қарлығаштары-ай

Кеудемді жанап өтіндер,
Жүр едім жырды бастамай,
Азайып неге кеттіңдер,
Даламның қарлығаштары-ай!

Қырларды әнге бөлеген,
Сұлуы бейне жаннаттың.
Арудың қасын теңеген,
Қайдасың қыйғаш қанаттым?

Қайдасың бүгін қанаттым,
Зияны тимес ешкімге.
Ұрпаққа пана болатын,
Тыныштау жаққа көштің бе?

Ұяна маза бермеген
Шошындың ба екен жыланнан?
Сапардан қайтсам, менде де
Көп емес алдан шығар жан.

Өзіндік титтөй жүрекпен
Қатерді қандай сездіңдер,
Көктемде бәрің жыр еткен
Даладан неге бездіңдер?

Топталып үшқан үйірін
Достардай еді-ау жаны ізгі.
Адамнан кеткен мейірім
Сендерде қалған тәрізді.

Кеудемді жанап өтіндер
Жүр едім жырды бастамай.
Азайып неге кеттіндер,
Даламның қарлығаштары-ай?!

Сен есіме түскенде

Көл болып жасы көзінің,
Анашым шықты аңырап.
Күңіреніп қалды өзіңнің
Атыңа біткен шаңырақ.

Өңім бе, әлде түсім бе,
Үзілді кенет өмірің.
Бар демін тартып ішіне
Егіліп тұрды келінің.

Кетті деп жақсы арадан,
Жоқтады барлық жас-кәрің.
Атынан құлап даладан
Жылады қанша достарың.

Сүріне-құлай жеттім де,
Кеудеңнен сүйдім, төзбедім.
Мәңгіге ұйықтап кеттің де,
Бірін де мұның сезбедің.

Жалғызың жетім қалмақшы,
Аһ ұрып шыққан от демім.
Шыңғырған даусым, алғашқы
Оята алған жоқ сені...